

Petja Grafenauer (študentka umetnostne zgodovine in primerjalne književnosti na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani)

ŽIVLJENJE - SNOV UMETNOSTI

Ljubljana je navdušeno sprejela Manifesto 3. Začasno bivališče pri nas si je prireditev izbrala predvsem zaradi geografskega položaja Slovenije. Ljubljana je, kot sporočajo kuratorji M 3 v prvem obvestilu javnosti, 'former Eastern Europe', it aims to be Western [] It is off the centre, it is the centre - depending on where one stands.(1) Izvirna ideja Manifeste je bila tako ali tako, naj ta postane orodje pri postavljanju mostu do bivše Vzhodne Evrope"(2), in tokrat se zdi, da se je postavila prav na to nevidno mejo.

Svet zahodne umetnosti se spet zanima za umetnostne postopke, ki so nastali drugod in se, vsaj delno, ne pokrivajo z (zahodno)evropsko tradicijo. Vzhodna Evropa torej ostaja kraj, od koder prihajajo drugačni umetniki. Nekaj novega, svežega, da poživi zahodno ponudbo in povpraševanje. Skoraj vsak umetnik iz vzhodne ali jugovzhodne Evrope si želi razstavljati na Zahodu ali pa tam vsaj študirati.

Umetniki, razen redkih izjem, ne ostajajo na Vzhodu, kaj šele, da bi se tja priseljevali. Umetniška dela z Vzhoda, ki prispejo na razstave v zahodno Evropo, so tam iztrgana iz svojega konteksta. Na teh razstavah jih pogosto ne sprejemamo kakor samostojne umetniške artefakte, temveč postanejo pomagala, eksotični dodatki zahodnoevropskemu umetnostnemu mainstreamu. Način, na katerega umetnino gledamo, je v rokah zahodne Evrope. To ni dobro. Zgodovina umetnosti ne sme biti pisana le z ene strani, strani tistih, ki imajo več igrac.

V članku Art after Communism kurator Robert Fleck(3) omenja možnost, da se bo umetnost devetdesetih let v prihodnosti imenovala post-communist era. Pravi, da je absurdno, da bi sodobna umetnost na ekspresiven način izražala geopolitične spremembe, katerih priče smo. Na M 2, kjer je Rober Fleck sodeloval kot eden od kustosov, je sodelovalo šest umetnikov z območja bivše Jugoslavije, edine regije v Evropi, kjer je v devetdesetih letih pustošila vojna. Kot trdi kurator, je napačno pričakovati, da bi bila njihova vojna izkušnja zaznavna že pri preprostem površinskem opazovanju dela; izkušnjo časa je mogoče zaznati šele pri globlji analizi dela.

Mnenje Roberta Flecka je nekoliko površno, saj nekatera od sodobnih del, ki prihajajo z območja bivše Jugoslavije, že na prvi pogled, kakor da bi ugriznili v magdalenico, spominjajo na preteklo desetletje, na vojno, begunce in vse, kar je temu sledilo. Hkrati pa



izkušnja vojne ni bila enaka če si, npr., leta 1994 živel v Ljubljani ali Sarajevu, Prištini ali Kninu.

Slovenija in Bosna in Hercegovina sta bili vsa leta, odkar se je končala vojna, na M zastopani z vsaj po dvema umetnikoma. Kaj pa je z umetniki, ki prihajajo iz drugih delov bivše SFRJ?

Iz Srbije in Črne gore je letos prišel le en umetniški projekt (skupina ŠKART iz Beograda), prav tako iz Makedonije (projekt Yanea Calovskega, ki je bil zasnovan skupaj z grško umetnico Nayio Frangouli). Tudi na prejšnjih dveh M je bilo umetnikov iz teh dveh držav malo: Robert Jankuloski iz Makedonije leta 1996 in Tanja Ostojić iz Srbije leta 1998. Ali se umetniki iz teh prostorov ne odzivajo na povabila M, so vmes organizacijski problemi, gre za probleme z vizami in transportom del, so dela po mnenju tistih, ki izbirajo, nekakovostna, jih ne poznajo, ali so še druge težave?

Jugoslavija je lani na bienalu v Benetkah razstavila neizrazita dela, ki so se očitno opirala na tradicijo. Zelo očitno je šlo za umetniške prakse, ki jih je podpiral tedanji državni režim. V nasprotju z Beneškim bienalom bi lahko prav M svetu predstavila več sodobne jugoslovanske umetnosti. V Jugoslaviji imajo prostore namenjene umetnosti (SCCA, Cinema Rex, Centar za kulturno dekontaminacijo), ki pospešujejo razvoj sodobne, od vladajoče politike neodvisne umetnosti, in tudi umetnike, ki v teh prostorih delujejo. Njihova dela so vsekakor vredna pozornosti.

Res je, da morajo biti umetnine, če so takšne prave, če je umetnost zares umetnost, razumljive že same po sebi, brez predzgodbe, in imeti morajo višjo, nadčasovno in nadprostorsko idejo - vendar pa je značilno zanje tudi to, da so nastale v določenem času in prostoru in da nam, če to upoštevamo, povedo še več. V tekstu bom o delih nekaterih umetnikov iz bivše SFRJ poskušala razmišljati na ta način. Dela, ki sem jih izbrala, so si podobna na način, da niso namenjena za razstavljanje v galerijskih prostorih, ampak stopajo na ulico, med ljudi.

Beograjska skupina ŠKART je nastala v Beogradu in tu tudi deluje. Ustanovna člana sta arhitekta Dragan Protić in Đorđe Balmazović, pri projektu, ki je predstavljen na M 3, pa poleg njih sodelujejo še Mileta Poštić, Tijana Morača in Peter de Bruyne. ŠKART je tista skupina umetnikov, ki je oblikovala vse tiskovine radia B92. Uporablja cenene materiale, ki jih spaja s preprostim oblikovanjem in idejo, da mora biti vsako njihovo delo kar najbolj komunikativno.



Projekt, ki ga skupina predstavlja na M se imenuje *Tvoj drek - tvoja odgovornost*. Še pred otvoritvijo razstave je ŠKART, brez dovoljenja za te zadeve pristojnih organov, po mestu-gostitelju razobesil plakate, na katerih je upodobljen znak, ki prepoveduje opravljanje velike potrebe bitju, ki je pol človek pol pes. Poiskali so tudi ljubljanske pasje iztrebke, ki ležijo po ulicah, in jih opremili z enako označenimi zastavicami. Oblikovanje je všečno, jasno in prepoznavno, saj so menda obiskovalci na info točki razstave neprestano povpraševali po ŠKARTovih plakatkih in zastavicah in o njih.

Na področju grafičnega oblikovanja in scensko-glasbenih dogodkov se ŠKART ukvarja z umetniškimi aktivizmom, prebujanjem družbene zavesti in povezovanjem mladih umetnikov podobnih senzibilnosti. Projekt *Tvoj drek - tvoja odgovornost* lahko razumemo kot naravovarstveno akcijo, če pa smo seznanjeni s pogledi skupine na politično situacijo v lastni državi, ga lahko zelo dobro povežemo z dogajanjem - delovanjem Srbije na Balkanu. Vsak naj počisti svoje sranje!

ŠKART se je v svojih prvih projektih *Himna arhitekturi* (1993) in *Bezvezna pesma* igral z umetnostjo in ustvarjal nekakšen dadaizem, kljub temu, da je že tedaj videti močno željo po sodelovanju z različnimi družbenimi skupinami, saj je v svoja dela vključil, npr., zbor upokoencev. ŠKART je zaradi politične situacije v Jugoslaviji postajal bolj in bolj družbeno angažiran. Projekt razdeljevanja bonov za orgazem, strah, jok, čudeže, itn., ki jih je ŠKART delil v kiosku, podobnem krsti, je že eden takšnih. Na beograjskih ulicah kot gobe po dežju rastejo kioski, ki prodajajo to in ono legalno ali na črnem trgu kupljeno robo. Oblast te kioske podpira, saj ji prinašajo dobiček. Jasno je, da nihče ne skrbi za to, ali so hišice estetske. Na to je reagiral ŠKART in svoj kiosk oblikoval kot krsto, iz katere so v času, ko se je v Jugoslaviji vse dobilo na bone in je bila inflacija katastrofalna, delili bone za občutja, ki so jih meščani v neprestani gonji za kruhom zanemarili. Tudi ta projekt je bil uspešen, kljub temu, da je bil grafično izveden zelo enostavno in da so meščani Beograda precej nezaupljivi, če jim hočeš v roke poriniti kakšen listek.

S pomočjo radia B92 je ŠKART posnel animirani film o starem srbskem pregovoru, kako je lahko zlomiti eno vejico, teže pa to storimo z desetimi. Film je formalno odlično narejen, gre za ponavljajoče se sekvence lomljenja desetih paličic, ustvarjenih s pomočjo fotoaparata. Idejno pa ŠKART potegne na dan staro resnico in jo narodu v novi preobleki spet ponudi v premislek. Na tradicijo se naslanja tudi pri najnovejšem projektu. Gre za prtiče, na katere so begunke s Kosova izvezle pregovore.

Ena od glavnih značilnosti ŠKARTa je, da v umetniške projekte vključuje predstavnike različnih družbenih skupin: upokoence, begunce, pevske zборе ... in da umetnost povezuje s tradicijo prostora, iz katerega izhaja: tradicijo zborskega petja, ljudskega izročila. Zanje je značilno tudi, da se njihovi projekti ponavadi iz galerije preselijo na ulico in tako zavzemajo mestne prostore. V svojih delih izhajajo iz realnosti, iz življenja samega, in opozarjajo družbo na njene napake. Oblikovno pa to realizirajo s preprosto grafiko in cenenimi materiali.

Sedanjk Bosne in Hercegovine (BiH) predstavljata Maja Bajević (r. 1967) in Šejla Kamerić (r. 1976). Delujeta pod okriljem SCCA-Sarajevo, ki ju močno promovira. V Sloveniji nista neznani, saj sta pred M 3 obe že razstavljali v Galeriji Škuc; oktobra 1999 na razstavi *Obiskovalci/Posjetioci*, letos septembra pa so bila njuna dela predstavljena na razstavi *What am I doing here*, v okviru projekta *MSE (Middle-South-East Projects)* Šejla in Maja prebivata v Sarajevu in njuna dela nam kažejo sedanjost države, ki je šele pred slabimi petimi leti dosegla mir na papirju, verjetno pa od preteklih dogodkov še dolgo ne bo okrevala.



Delo Maje Bajević je na M 3 predstavljeno z video zapisom, vendar pa je ta video (brez montaže in avtorskih posegov) uporabljen kot dokument umetniške akcije in ne kot umetnost sama. *Oprez! Radovi!* je bilo



delo, ki je kazalo obnovo mesta Sarajeva oziroma njegovega značilnega objekta, ki varuje likovno bogastvo naroda - obnovo Narodne galerije.

Projekt je v katalogu M razložila že avtorica sama; gre za nasprotja med moškim in ženskim principom, visoko umetnostjo in tradicionalnim ročnim delom, javnostjo in zasebnostjo. Avtorica svoj sestavek sklene z besedami, ki kažejo na bistvo dela: Great tragedies, such as wars - with their terror and with the huge number of dead and missing people - obscure the awareness of personal, individual destinies, but the real horror of these tragedies are exactly individual human fates.(4)

Delo je močno povezano s sedanostjo, z življenjem v obnavljajočem se mestu. Sodi v večji projekt *Under construction*, tretjo letno razstavo sarajevskega SCCA iz l. 1999. Vsa dela so bila zasnovana v povezavi s fasado Galerije BiH, ki so jo v tem času prenavljali. Fasada oziroma gradbeni odri so tako postali nosilci umetniških del - okvir, ekran ali predloga. Maja je tu predstavila tipično žensko opravilo (begunke so vezle na prekrivalo zidarskega odra) in si prostor prisvojile na tipično ženski način. Vojna je moško opravilo, ko pa je vojne konec, so ženske tiste, ki so zmožne v novem okolju ustvariti novo domačnost, nov dom. Bosanske begunke to dosežejo tudi s tradicionalnim ročnim delom. Prebivalci BiH, pa tudi drugih držav bivše Jugoslavije, se s problemi ne srečujejo le v mejah svojih držav, ampak svojo različnost občutijo še bolj, ko poskušajo potovati drugam, na Zahod. Šejla Kamerić je na mostova na Tromostovju postavila table z napisi EU Citizens in Others in nas s tem posegom v prostor soočila z našo tujostjo oziroma drugačnostjo v primerjavi z drugimi. Šejla sprašuje in tudi odgovarja na vprašanja, ali je šele meja tisti kraj, ki nas označi, ki nam pove, kdo smo; sprašuje nas, če mi sami vemo, kdo smo? S prstom nam kaže, kako drugačne nas lahko vidijo drugi.

Deli sarajevskih umetnic kažeta realnost življenja v BiH danes, vendar pa vsebujeta tudi širšo idejno vrednost begunstva, tujosti in kot že toliko del doslej, svarita pred novimi vojnami, hkrati pa sta polni optimizma in želje po življenju.



Maja Bajević: Ženske pri delu / Women at Work, 1999

Vsa obravnavana dela iz ateljejev in galerij stopajo na mestne ulice, v letne vrtove in na

fasade javnih zgradb. Značilno pa ni le to, da umetnost prihaja v javne prostore, zaradi česar so se mimoidoči prisiljeni ukvarjati z njo, ampak gre še za nekaj drugega: za ponovno prisvajanje mesta. Tako Sarajevčanom kakor tudi Beograjčanom sta bili njihovi mesti odvzeti, tam niso mogli sproščeno živeti.

Umetnost v Srbiji in BiH nastaja tako rekoč iz nič, le z veliko mero domiselnosti in kreativnosti. V obeh državah je umetnostna infrastruktura na psu. Financiranja umetnosti skoraj da ni, trg ne obstaja, mecenov ni. Ne moreta se primerjati z drugimi vzhodnoevropskimi državami, ki so danes v obdobju tranzicije. Tu se ta proces še ni začel. Državi sta več let živeli v informacijskih blokadah.

Življenje je torej tisto, ki so ga avtorji in avtorice projektov uporabili kot snov za svoje umetnine - življenje kot umetnost. Umetnost v teh prostorih torej ne odpira metafizičnih vprašanj in njeni odgovori niso le nad realnostjo plavajoče ideje, ampak kaže tudi prostor in čas, v katerem je nastala, kaže danes in včeraj. Umetnost ni nad življenjem, ni izvzeta iz življenja, ampak je del samega življenja in ga takšnega, kakršnega vidi, tudi upodobi, se o njem sprašuje in ga kritizira.

1. <http://www.manifesta.org/statement.htm>

2. ibid.

3. Robert Fleck, "Art after Communism", Manifesta 2 - European Biennial of Contemporary Art, Luxembourg, 1998, str.193-197.

4. Maja Bajević, "Women at Work", Manifesta 3 - European Biennial of Contemporary Art, Ed. by Igor Zabel, Cankarjev dom, Ljubljana, 2000, str. 36.



Škart: Tvoj drek, tvoja odgovornost / Your Shit, Your Responsibility, 2000